नियुञ्जीत ब्राह्मणं शास्त्रपारगम्। दान्तं कुलीनं मध्यस्थमनुद्वेगकरं स्थिरम्। परलभीरुं धर्मिष्ठमद्रुहं क्रोधवर्जितम्" इति कात्यायनस्मरणाच्च। शास्त्रपारगं बहुशास्त्राभियोगशालिनम्। यथा च स एव "एकं शास्त्रमधीयानो न विद्यात् कार्यनिर्णयम्। तस्माद्बहुागमः कार्यो विवादेष्वृत्तमो नृपैः"। एवंविधब्राह्मणाभावे क्षत्रियं वैश्यं वा प्रतिनिदधीत न शूद्रम्। तथा च स एव "यत्र विप्रो न विद्वान् स्यात् क्षत्रियं तत्र योजयेत्। वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं शूद्रं यत्नेन वर्जयेत्" मनुः "जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणव्रुवः। धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथञ्चन। यस्य राज्ञस्तु कुरुते शूद्रो धर्मविवेचनम्। तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः"। व्यासः "द्विजान् विहाय यः पश्येत् कार्याणि वृषलैः सह। तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं बलं कोशश्च नश्यति"। इदं वचनं स्मृतिचन्द्रिकायामसात्यादिस्थानेऽपि शूद्रं वर्जयेत् किमुत धर्मनिर्णय इत्येवं परस्तुक्रम दोषातिशयकीर्त्तनात्। कल्पतर्वादिषु तु प्रकरणाद्व्यवहारदर्शन एव शूद्रवर्जकत्वेन लिखितम्। अयञ्च प्रतिषेधोऽदृष्टार्थ एव राष्ट्रक्षोभादेरदृष्टद्वारकफलस्यैव वक्तीर्त्तनात्। चण्डेश्वरेण तु शूद्रस्य धर्मज्ञानेऽपि वेदाविरोधप्रतिसन्धानविरहात् तत्प्रतिसन्धानस्य च सम्यग्निर्णयोपायत्वात् त्याग इति युक्तिरप्युक्ता। सा वणिगादिस्मृतिप्रसक्तेत्यन्वाचयमात्रम्। एते च सर्वे व्यवहारसम्बद्धाः प्रतिषेधा अभिषिक्तक्षत्रियाधिकारिकास्तत्स्थानापन्नान्याधिकारिकाश्च। प्राड्विवाकादयस्त्वर्थार्थितया ऋत्विक्स्थानीयाः। सप्राड्विवाक इत्यादिना तेषां गुणभावगमाक्षियोगोक्तेश्च। "राजाभिषेकसंयुक्तो ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः। धर्मासनगतः पश्येद्व्यवहारानतन्द्रितः" इति प्रजापतिवचनात्। अत्र राजशब्दोऽवयुत्यधिकारन्यायेन क्षत्रियजातिवचनः। अभिषेकसंयुक्त इति वचनात् स्मृत्यन्तरेऽप्यभिषिक्तक्षत्रियं प्रकृत्य तदभिधानाच्चानभिषिक्तक्षत्रियस्य नाधिकारः। अतश्च तत्प्रयुक्तशुभाशुभफलयोस्तद्गामितैव। प्राड्विवाकादीनान्तु प्राक्प्रदर्शितेभ्यो न्यायेनापि तं यान्तमित्यादि वाक्येभ्यो राज्ञोऽनिवारणे परं दृष्टादृष्टदोषभागिता। अनियुक्तानान्तु न तत्रापीत्यादि मिताक्षरादौ व्यक्तम्। ब्राह्मणो वेत्यनुकल्पत्वाभिप्रायको वाशब्दो न [illegible]धिकारपरः। अतुस्त्वयोऽद्वतः"।

प्राण् पु॰ प्राणिति प्र+अन—क्विप् पदान्तत्वेऽपि णत्वम्। प्राणे

प्राण पु॰ प्र+अन—करणे घञ्। १ब्रह्मणि त्रिका॰ "अतएव प्राणः" शा॰सू॰१।२।१२ अतएव तल्लिङ्गात् प्राणशब्देन ब्रह्मैव तथा हि "सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते" इति छन्दो॰उ॰। सर्वभूतोत्पत्तिप्रलयहेतुरूपलिङ्गात् ब्रह्मण एव प्राणशब्दवाच्यता १।१।१२ सूत्रभाष्ये दृश्यम्। २पञ्चवृत्तिके देहस्थे वायौ ३ओजे काव्यजीवने ४रस ५अनिले ६बले च ७पूरिते त्रि॰ मेदि॰। ८सूक्ष्मदेहसमन्वुपहितचैतन्ये पु॰ वेदान्तसा॰। ९प्राणोपाधिके जीवे "प्राणोऽह माता प्राणः पितेति" श्रुतिः। भावे घञ्। १०जीवने च नाशाप्रवर्त्तिनि प्राणननवति ११वायौ "तस्य कर्म नाशाग्रतो बहिर्गतिः" श्रीधरस्वामीः। देहस्थः पञ्चवृत्तिकः वायुस्तु प्राणापानसमानोदानव्यानरूपः तत्रार्थे ब॰व॰। तेषां स्वरूपादि शा॰ति॰व्या॰ योगार्थवे उक्तं यथा "इन्द्रनीलप्रतीकाशं प्राणरूपं प्रकीर्त्तितम्। आस्यनासिकयोर्मध्ये हृन्मध्ये नाभिमध्यगे। प्राणालय इति प्राज्ञैः पादाङ्गुष्ठेऽपि के चन। अपानव्यानयोरयमाकारं च मतार्पितम्। शुक्लं मूलं तथोत्सर्गसमानस्तेन मारुतः। इन्द्रगोपप्रतीकाशः सन्ध्याजलदसन्निभः। स च मेढ्रे च पायौ च जङ्घयोश्च जानुषु। जङ्घोदरे कक्षायां च नाभिमूले च तिष्ठति। व्यानोव्यानयते चाङ्गं सर्वव्याधिप्रकोपनः। मन्दारजनसप्रख्यो हानोपादानकारकः। स चाक्षिकर्णयोर्मध्ये कर्णौ गुल्फयोरपि। प्रोष्ठस्थाने स्फिग्गुह्ये तिष्ठत्यत्र निरन्तरम्। स्पन्दयत्यधरं पक्षं गात्रनेत्रप्रकोपनः। उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः। विद्युत्पाकसवर्णः स्वादुक्लेशनाशनकारकः। पादयोर्हस्तयोश्चापि तत्सन्धिषु च वर्त्तते। पीतं भक्षितमाघ्रातं रक्तपित्तकफानिलात्। समं नयति गात्राणि समानो नाम मारुतः। गोक्षीरसदृशाकारः सर्वदेहे व्यवस्थितः"। स च सांख्यमते इन्द्रियाणां सामान्यकरणवृत्तिरूपः न तु वायुविकारः यथोक्तं सां॰सू॰ प्र॰भा॰

"सामान्यकरणवृत्तिः प्राणाद्या वायवः पञ्च" सू॰। "प्राणादिरूपाः पञ्च वायुवत्सञ्चारात् वायवो ये प्रसिद्धास्ते सामान्या साधारणी करणस्यान्यःकरणतत्त्वस्य वृत्तिः परिणामभेदा इत्यर्थः। तदेतत् कारिकयोक्तम्। "स्वालक्षण्यं वृत्तिस्तयस्य सैषा भवत्यसामान्या। सामान्यकर-